

— vladarskim reskriptom — demonstrirati odlučnost da se Austro-Ugarska Monarhija preustroji na suvremenom principu samoodređenja naroda u federalnu zajednicu ravnopravnih naroda.

Dakle, Pilar više ne zastupa one ideje i politički program koje je ranije promovirao u svojim djelima, promemorijama i pismima — osim u dijelu govora o Dalmaciji, kada govori o potrebi odustajanja Austrije i Ugarske od državnopravnih posezanja za njom — nego program napisan kao predložak za mirovne pregovore, s kojim je, prema njegovu osvjedočenju, poražena Monarhija, u sučeljavanju s diplomacijom država Antante, jedino mogla računati na rekonstrukciju i preživljavanje.

Napomena uredništva: Tekst Pilarova predavanja objelodanjemo u rubrici GRADA.

Zoran Grijak:

Dr. Ivo Pilar's Lecture, Held on the Premises of the Austrian Political Association on 12th October 1918, Within the Context of His Concepts of the Constitutional Reform of the Austro-Hungarian Monarchy

During his political engagement, until October 1918, Dr. Ivo Pilar advocated the realisation of the programme of the Croatian Party of Rights from 1894. The programme implied — on the basis of Croatian state law — uniting the Croatian lands, including Bosnia and Herzegovina. During World War I, Ivo Pilar disclosed this programme in his letters and memoranda to Austro-Hungarian state leaders. However, at the end of 1918, when it was entirely certain that the Monarchy would lose the war, Pilar outlined a new plan of its constitutional reform. The aforementioned change in Pilar's constitutional concepts is illustrated by the author with his comparison of the two documents: Pilar's "Promemoria" (August 1917) to Emperor and King Karl I (Charles IV) and his "Document" to the count István Tisza (September 1918) with his lecture held on the premises of the Austrian Political Association on 12th October 1918. As opposed to the first two documents — which are an expression of Pilar's years-long political programme of creating a Croatian state entity within the triadically, i.e. subdualistically reformed Monarchy — the views — expressed in his lecture on the premises of the Austrian Political Association, concerning the proposition of the constitutional reform of the Monarchy — are mainly altered, adapted to extremely unfavourable political circumstances of the Monarchy. In his lecture, Pilar advocated the federal reform of the Austro-Hungarian Monarchy in which one of the federal entities would be Südslawien (South Slavia), based on the principle of autonomy. According to the author, the reason why Pilar abandoned his earlier concepts of the constitutional reform of the Austro-Hungarian Monarchy lies in his conviction that the Allied Powers would at best accept the federal Monarchy, reformed according to the principle of autonomy.

Radićevac iz »Esplanade« Prilog poznavanju političke biografije vlč. dr. Ljudevita Kežmana (1927./1928.)

Zlatko MATIJEVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 32-05 Kežman, Lj.
Izvorni znanstveni rad (primljeno 10. srpnja 2007.)

Autor je na temelju suvremenoga tiska rekonstruirao tijek sukoba između dr. Lj. Kežmana i njegovih istomišljenika iz redova Hrvatskoga seljačkog kluba s vodstvom Hrvatske seljačke stranke, koji se odigrao posljednjih tjedana prosinca 1927. i prvih dana 1928. godine. Iako su stranačke i ostale novine s područja Kraljevine SHS (Zagreb, Beograd, Sarajevo i Ljubljana) donosile senzacionalističke vijesti o povodima nezadovoljstvu u Radićevoj stranci, sukob je vrlo brzo zataškan te javnost nikada nije saznala punu istinu o njegovim stvarnim uzrocima.

»Pored svih ispovijedanja o demokraciji, u pokretu i u stranci bio je [Stjepan Radić] uvijek manje-više autoritativni diktator. Riječ mu se slušala bez pogovora. To prije što u svojoj najbližoj okolini nije podnosio individualiste-intelektualce. Ukoliko bi se takav pojavio, pa izrekao oprečno mišljenje, bio bi gestom suverena 'isključen iz redova hrvatskog naroda'.«

Josip Horvat, *Pobuna omladine 1911-1914*, Zagreb, 2006., 321.

U svojoj je stogodišnjoj povijesti Hrvatska seljačka stranka (HSS),¹ osim uobičajenih uspona i padova u parlamentarnoj borbi, doživjela i brojna unutarnja nesuglasja i raskole. U vrijeme dok se na čelu HSS-a nalazio Stjepan Radić (1904. — 1928.) unutarstranački su sukobi uglavnom bili prevladavani bez težih posljedica za ugled stranke i njezine stečene pozicije u hrvatskome političkom prostoru.²

Sukob dr. Ljudevita (Luje) Kežmana (Zagreb, 1887. — New York, 1946.), rimokatoličkog svećenika i višegodišnjega glavnog tajnika HSS-a,³ s vodstvom stranke, uzvitlao je krajem 1927. i početkom 1928. mnogo medijske prašine. Iako su onodobni listovi (*Dom, Narodni val, Politika, Vreme, Obzor, Novosti, Narodna politika* i dr.) potrošili znatne količine tiskarske boje nastojeći dokučiti pozadinu Kežmanova nezadovoljstva, ili barem iz njega izvući neke probitke za svoje političke interese, hr-

¹ HSS je više puta mijenjao ime: Hrvatska pučka seljačka stranka, Hrvatska republikanska seljačka stranka i Narodna seljačka stranka.

² Vidi: Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999.

³ Kežmana je 1919. za mjesto tajnika predložio S. Radić. (Izjava dra. Kežmana, *Hrvatski put*, Basel, 1/1933., br. 2-3, 16.) Prema dostupnim informacijama Kežman je kasnije napustio svećeničko zvanje.

vatska historiografija nije pokazala gotovo nikakav interes za sam slučaj. Dr. Rudolf Horvat bio je prvi, i dugo vremena jedini, povjesničar koje je ukratko opisao sukob dr. Kežmana s vodstvom HSS-a. Nažalost, on se zadržao samo na nabranjanju činjenica općenito poznatih tadašnjoj političkoj javnosti, bez dubljeg ulazanja u meritum stvari.⁴ Pet desetljeća kasnije, dr. Franjo Tuđman je u jednoj usputnoj rečenici progovorio o nesuglasicama unutar HSS-a, konstatirajući da su Kežmanov slučaj nastojali politički iskoristiti tadašnji vlastodršci u Beogradu, misleći pritom na radikalsku vladu Velje Vukićevića.⁵ Drugi autori koji su pisali o hrvatskoj stranačko-političkoj povijesti 20-ih god. XX. st. nisu tom sukobu posvetili niti jednoga retka.

Lj. Kežman i izbori za Narodnu skupštinu Kraljevine SHS (kolovoz-rujan 1927.)

Odlukom kralja Aleksandra I. Karadorđevića 15. lipnja 1927. raspuštena je Narodna skupština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sazvana nakon veljačkih izbora održanih dvije godine ranije. Izbori za saziv novog parlamenta zakazani su za 11. rujna 1927. godine.⁶

Prilikom utvrđivanja liste kandidata HSS-a⁷ za predstojeće izbore, S. Radić se usprotivio da dr. Kežman bude kandidat, a pogotovu da bude postavljen za nositelja liste u Srijemskoj županiji. Kežmanovu je kandidaturu nevoljko prihvatio tek nakon inzistiranja strankina Izvršnog odbora.⁸ Radićevo je odbijanje kandidature jednoga uglednog člana stranke, koji je dotada bio uzastopno tri puta zastupnik HSS-a u državnom parlamentu u Beogradu, bilo povezano s Kežmanovom ostavkom na mjesto glavnog tajnika. On je, naime, svoj visoki stranački položaj napustio protiv Radićeve volje još u prvoj polovici 1927. godine.⁹ Pomirivši se s odlukom Izvršnog odbora Radić je, ne želeći produbljivati unutarstranačke nesuglasice uoči izbora, u najljepšem svjetlu predstavio dr. Kežmana potencijalnim glasačima.¹⁰ Sretno prebrodivši Radićev otpor svojoj kandidaturi, dr. Kežman se aktivno uključio u predizbornu borbu.

U nastojanju da osvoji zastupničke mandate na području cijele Kraljevine SHS, Radić je svoje stranačke agitatore, među kojima je bio i dr. Kežman, bezuspješno po-

⁴ Vidi: Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 368-369.

⁵ Vidi: Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.-1941. Knjiga prva 1918.-1928.*, Zagreb, 1993., 489.

⁶ Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd, 1979., 230.

⁷ HSS je na rujanske izbor izašao pod imenom Narodna seljačka stranka. (H. MATKOVIĆ, *Povijest*, 225.)

⁸ Gjuro VALEČIĆ, «Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnice i dr. Kežman», *Narodni val*, Zagreb, 2/1928., br. 9, 1; «O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu», *Dom*, Zagreb, 22/1928., br. 1, 6; PERTINAX [Marijo MATULIĆ], «Uzmac Stjepana Radića», *Narodna politika*, Zagreb, 12/1928., br. 6, 1.

⁹ «Izjava dra. L. Kežmana», *Hrvatski put*, 1/1933., br. 2-3, 16. Do Kežmanove je ostavke vjerojatno došlo na sjednici Glavnog odbora HSS-a održanoj u Zagrebu 21. svibnja 1927., kada je izabrano novo vodstvo stranke. (Vidi: Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić 1871.-1928.*, Zagreb, 2003., 416; H. MATKOVIĆ, *Povijest*, 225.) U političkim se krugovima, međutim, tvrdilo da je S. Radić *isključio* Kežmana iz vodstva stranke. («Raskol u Radićevoj stranci», *Narodna politika*, 12/1928., br. 2, 1.)

¹⁰ «Dr. Kežman svećenik je i ima uz to vrlo dobru općenitu, pravničku i književnu naobrazbu [...], te imade vrlo solidnu naobrazbu i narodno-gospodarsku i financijsku. [...] Tko ga dobro pozna, taj ga vrlo cijeni i voli.» (Stjepan RADIĆ, «Liste Hrvatske Seljačke Stranke, koje je Sud potvrdio», *Narodni val*, 1/1927., br. 26, 4.)

slao i u Makedoniju (ondašnju južnu Srbiju).¹¹ Nakon makedonskog iskustva Kežman je predizbornu kampanju nastavio u Vojvodini i Srijemskoj županiji.¹²

Pošto su birališta bila zatvorena, a sve glasačke kuglice prebrojane, pokazalo se da je HSS na rujanskim parlamentarnim izborima dobio 367.570 glasova, odnosno 61 zastupnički mandat.¹³

U tadašnjoj je Srijemskoj županiji bilo 115.647 izbornika, od kojih je glasovalo 82.518. Dr. Kežman, kao nositelj liste, mogao je biti zadovoljan postignutim izbornim rezultatom jer je za njegovu listu palo 16.377 glasova, što je pretvoreno u zastupničke mandate značilo da je HSS u Srijemskoj županiji dobio tri narodna zastupnika. Osim dr. Kežmana izabrani su još dr. Sekula Drljević i dr. Sigismund Čajkovac.¹⁴

Jedna od neposrednih posljedica rujanskih izbora bila je i odluka S. Radića da svoju politiku usmjeri prema stvaranju šire fronte oporbenih stranaka, koja je imala za cilj sužavanje vladine parlamentarne većine i rušenje Vukićevićevih radikala s vlasti. On je već na prvoj sjednici novoizabranih zastupnika HSS-a, održanoj 22. rujna 1927. u Zagrebu, izvijestio o pregovorima koji su se vodili s ciljem organiziranja oporbenog bloka — »Blok demokracije« — u koji su, osim HSS-a, trebali još ući: Samostalna demokratska stranka (SDS), Zemljoradnička stranka i dio radikalskih disidentata te Demokratska zajednica (Demokratska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija), koja se nalazila u vladi.¹⁵ U raspravama glede organizacijske forme predmnijevanog bloka sudjelovao je i dr. Kežman.¹⁶ Nakon što je radikalima pošlo za rukom zadržati Demokratsku stranku u vladi, plan o široko zasnovanom oporbenom bloku izgubio je na svojoj aktualnosti.¹⁷ U nastojanju da što više oslabi oporbene redove, Vukićević je pokušavao u vladu uvesti i HSS te ga tako odvojiti od SDS-a. Otklonivši 5. studenoga 1927. radikalsku ponudu za ulazak u vladu, S. Radić je izjavio da će sve daljnje političke pregovore voditi samo u zajedništvu sa Svetozarom Pribičevićem i njegovom strankom.¹⁸ Svega nekoliko dana kasnije, 11. studenoga, prihvaćena je rezolucija o osnivanju Seljačko-demokratske koalicije (SDK).¹⁹

¹¹ R. HORVAT, *Hrvatska*, 348.

¹² Opširnije o tijeku izbornih agitacija vidi: R. HORVAT, *Hrvatska*, 348-350; Živan KUVIČIĆ i Ljudevit KEŽMAN, «Val seljačkog narodnog oduševljenja i ujedinjenja», *Narodni val*, 1/1927., br. 26, 1-2; L. KEŽMAN, «U kraju pšenice i čovječnosti», *Narodni val*, 1/1927., br. 40, 2.

¹³ Ferdo ČULINOVIĆ, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968., 274.

¹⁴ R. HORVAT, *Hrvatska*, 356-357. Prema prvim neslužbenim rezultatima HSS je dobio 18.367 glasova i četiri zastupnička mandata. («Približni rezultati izbora», *Dom*, 21/1927., br. 40, 3.)

¹⁵ Vidi: B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970., 487-493; ISTI, *Parlament*, 242-248.

¹⁶ «Prva sjednica hrvatskih seljačkih zastupnika», *Dom*, 21/1927., br. 42, 3.

¹⁷ B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka*, 293; Bogdan KRIZMAN, «Stjepan Radić — život — misao — djelo», u: ISTI, *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928*, 2, Zagreb, 1973., 113.

¹⁸ R. HORVAT, *Hrvatska*, 362; Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1990., 228.

¹⁹ R. HORVAT, *Hrvatska*, 361-363; H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972., 211-213; ISTI, *Povijest*, 233-236.

U prvim tjednima svoga života nova se koalicija morala suočiti s nezadovoljstvom u redovima jednoga od koalicijskih partnera. Naime, iako je izgledalo da su ranije nesuglasice između S. Radića i dr. Kežmana bile izgladene, one su se svom žestinom ponovno razbuktale krajem 1927. i početkom 1928. godine.

Fantomski »Memorandum« nezadovoljnih članova Hrvatskoga seljačkog kluba (prosinac 1927. — siječanj 1928.)

U ozračju božićnih i novogodišnjih blagdana beogradski je dnevnik *Politika*, analizirajući političke odnose u državi nakon osnutka SDK-a, ustvrdio da se usprkos tomu što se od akcije te grupacije nije očekivalo »velike rezultate niti kakav uticaj na tok političkih događaja«, s pozornošću pratilo što se zbiva u HSS-u »jer političkim krugovima nije nepoznato da jedna veća grupa radićevaca nije zadovoljna politikom koju vodi g. St. Radić [...]«.²⁰

Dan uoči Stare godine 1927., vođa SDS-a i supredsjednik SDK-a S. Pribičević našao se potaknutim da u Beogradu, u klupskim prostorijama svoje stranke, sazove konferenciju za tisak i opovrgne tvrdnje iznesene u *Politici*. Izjavivši pred okupljenim novinarima da je »apsolutna izmišljotina« da se »ne očekuje nikakav uticaj [SDK]« na tijek političkih zbivanja u državi te da je »izmišljeno da postoji ma kakva [...] grupa radićevaca, koja je nezadovoljna politikom g. Radića«, Pribičević je ustvrdio da *Politika* svojom informacijom o nezadovoljstvu nekih narodnih zastupnika HSS-a, tj. članova Hrvatskoga seljačkog kluba (HSK),²¹ zapravo nije »ciljala na g. Radića lično, nego na politiku Seljačko-demokratske koalicije«.²² Osim Pribičevića, pisanje su *Politike* dematirali Pavle Radić, član najužeg vodstva HSS-a,²³ i Većeslav Wilder, jedan od prvaka SDS-a.²⁴

Komentirajući Pribičevićev demanti, *Politikin* je novinar, ustrajavajući na istinitosti vijesti o postojanju skupine nezadovoljnih radićevaca, samouvjereno napisao da »treba sačekati da se događaji malo više razvijaju«.²⁵

Na samu Novu godinu 1928. beogradska je *Pravda* donijela izjavu »jednog poznatog političara bliskog« predsjedniku HSS-a, u kojoj se tvrdilo da »Radić ima dosta

²⁰ »Pred problemima«, *Politika*, Beograd, 24/1927., br. 53002, 5.

²¹ Klub je kraće vrijeme, u skladu s privremenom promjenom imena stranke, nosio ime »Narodni seljački klub«.

²² »Izjava g. Pribičevića«, *Politika*, 24/1927., br. 53003, 3; »O 'nezadovoljstvu' kod radićevaca«, *Riječ*, Zagreb, 23/1927., br. 297, 1; »Odnosi između HSS i SDS«, *Obzor*, Zagreb, 68/1927., br. 347, 1. Također vidi: »G. Sv. Pribičević o nezadovoljstvu kod radićevaca«, *Pravda*, Beograd, 24/1928., br. 2, 2.

²³ »Uzimam priliku da otkrijem skrivenu igru izvjesnih političkih krugova u Beogradu, kako bi oni, po poznatom radikalnom receptu [...], ne birajući sredstva, stvorili utisak u javnosti, da ima nezadovoljstva u Hrvatskom seljačkom klubu sa politikom Stjepana Radića [...]. Za poštenu i objektivnu javnost važno je znati, da su prije kratkoga vremena pokušavali ti izvjesni politički krugovi proturati slične vijesti u zagrebačkoj štampi, kako bi ih mogli oduševljeno preštamati, praveći se nevinim posmatračima tobože stvarnih događaja«. (»Uzbuna zbog akcije seljačko-demokratske koalicije«, *Novosti*, Zagreb, 20/1927., br. 360, 2.) Također vidi: Mb, »Demanti o nezadovoljstvu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 1, 2.

²⁴ »Što se tiče nesuglasica u seljačkoj stranci, meni je iskreno žao, što je g. Pribičević potrošio onoliko reči, demantujući one izmišljotine, u koje niko ne veruje.« (»Memorandum nezadovoljnika«, *Pravda*, 24/1928., br. 1, 2.)

²⁵ »Izjava g. Pribičevića«, *Politika*, 24/1927., br. 53003, 3.

poslanika koji se ne slažu sa njegovom politikom prema g. Pribičeviću« te da je njih trideset i devet podnijelo *memorandum* u kojem se »izjašnjavaju protiv kolaboracije sa g. Pribičevićem«.²⁶ Istog je dana dnevnik *Vreme* na prvoj stranici objavio da su »nezadovoljni radićevski poslanici uputili [16. decembra 1927.] memorandum predsjedništvu svoga kluba«.²⁷ U navodnom je »Memorandumu« stajalo sljedeće:

»Potpisani poslanici *zahtevaju da se klubu podnesu svi računi*, da se vidi u kakve su svrhe utrošene sume iz stranačkog i agitacionog fonda. Tu dolaze u obzir prilozii pristalica za agitacioni fond, kao i velike sume novaca koje su poslali emigranti — pristalice iz Amerike. O materijalnom stanju stranačke blagajne nije ni klubu, ni glavnom odboru, ni kongresu stranke podnešen nikakav izvještaj. Dalje se traži, da se iznesu računi oko isplate Seljačkoga Doma, jer su u tu svrhu od narodnih poslanika uzimane velike sume novaca od dnevnica, a ne zna se gdje su otišli dobrovoljni prilozii, koje je narod u tu svrhu dao. Energično se traži, da se pitanje Doma likvidira, jer se ispostavilo, da je Seljački Dom, ovako kako se danas njime upravlja i kako ga iskorišćuju, samo na štetu stranke.

²⁶ »Memorandum nezadovoljnih radićevaca protiv saradnje sa g. Sv. Pribičevićem«, *Pravda*, 24/1928., br. 1, 2. Također vidi: R. HORVAT, *Hrvatska*, 369.

²⁷ »Radićevci protiv svoga vodstva«, *Vreme*, Beograd, 8/1928., br. 2168, 1.

Pošto vodstvo stranke još i danas traži od poslanika da prilazu u fond stranke i za isplatu Doma i izdržavanje stranačke štampe tri hiljade dinara mesečno, to opozicija radićevska energično traži da se ukine ovakovo 'pljačkanje' poslanika, jer je uverena da se tim novcem nesolidno rukuje. Što se tiče stranačke štampe, opozicija je mišljenja, pošto su oba stranačka lista i *Dom* i *Narodni Val* vlasništvo g. Stjepana Radića i Slavenske Knjižare, da se vlasnici listova staraju za njihovo izdržavanje.

Opozicija dalje traži da se odstrane familijarni uticaji u vodstvu stranke i da se to vodstvo formira od predstavnika pojedinih provincija, a ne kao dosada, da najuža okolina predsjednika stranke diktatorski i štetno po narodne interese diriguje politikom stranke.

Opozicija zastupa mišljenje da H.S.S. kao predstavnik Hrvata nastoji da uđe u vladu, jer to zahtevaju vitalni interesi i za to je potrebno da se dođe u kontakt sa predstavnicima vladine većine. Zato opozicija smatra formiranje Seljačko-Demokratske koalicije kao uspeh politike g. Svetozara Pribičevića, koji se time spasao od izolacije, a u agresivnoj političkoj taktici g. S. Pribičevića ona vidi samo štetu po biračke mase H.S.S., a i po državne interese. Opozicija osobito protestira protiv taktike i političkog djelovanja g. Sekule Drljevića, koji vrši dominantan uticaj na predsednika stranke, jer veruje da Sekulu Drljevića ne rukovode interesi hrvatskih biračkih masa, već neka druga politika, koja nikome nije jasna.

Zbog svega ovoga opozicija traži, da se radi ovih pitanja sazove naročita sednica kluba i da vodstvo na toj sednici da objašnjenje o svim tim pitanjima, a u koliko vodstvo ne bi htelo da to učini, potpisani će upotrebiti druga sredstva, da se sva ta aktualna pitanja temeljno reše.«²⁸

»Memorandum« je navodno potpisalo osamnaest zastupnika HSS-a, od kojih su poimenice navedeni: dr. Kežman, dr. Ivan Banković, dr. Filip Markotić, Nikola Precca (Preka), Vilko Krpan, dr. Mile Vuković, Mate Klarić, Ivan Kraljić i Rude Bačinić.²⁹

Objavljivanje sadržaja navodnog »Memoranduma« nezadovoljnih narodnih zastupnika HSS-a, prisililo je S. Pribičevića da žurno demantira pisanje beogradskog dnevnika: »Memorandum nezadovoljnih radićevaca, objavljen u 'Vremenu', potpuna je mistifikacija.«³⁰ S Pribičevićevom se izjavom u potpunosti suglasio i P. Radić.³¹

²⁸ Isto. Također vidi: »Navodni memorandum nezadovoljnih članova Hrvatskog Seljačkog Kluba«, *Obzor*, 69/1928., br. 2, 5; »Previranje u redovima HSS«, *Večernja pošta*, Sarajevo, 1928., br. 1954, 1.

²⁹ »Radićevci protiv svoga vodstva«, *Vreme*, 8/1928., br. 2168, 1. Uz navedene se kasnije spominjao i izvjesni Kostopec ili Kostopec. (»Zbog čega postoji nezadovoljstvo u redovima zastupnika hrvatskog seljačkog kluba«, *Obzor*, 69/1928., br. 4, 5; »Raskol u Radićevoj stranci«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 2, 1; »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3.)

³⁰ »Postoji li nezadovoljstvo kod radićevaca?«, *Vreme*, 8/1928., br. 2169, 1; »Radikali hoće da se spasu intrigama«, *Riječ*, 24/1928., br. 2, 4; »Falzifikovan memorandum 'grupe' radićevaca«, *Novosti*, 21/1928., br. 2, 2. Također vidi: »Protiv intriga«, *Riječ*, 24/1928., br. 3, 1; »Nova ponesrećena intriga proti Kmečko-demokratski koaliciji«, *Jutro*, Ljubljana, 9/1928., br. 2, 2.

³¹ »Postoji li nezadovoljstvo kod radićevaca?«, *Vreme*, 8/1928., br. 2169, 1; »Falzifikovan memorandum 'grupe' radićevaca«, *Novosti*, 21/1928., br. 2, 2; »Nova ponesrećena intriga proti Kmečko-demokratski koaliciji«, *Jutro*, 9/1928., br. 2, 2.

U istom broju u kojem je objavilo Pribičevićev demanti, uredništvo je *Vremena* ustvrdilo da »neki od prvaka [Seljačko-demokratske] koalicije u privatnim razgovorima priznaju, da je zaista bilo nezadovoljstva u klubu H.S.S.« te da se to »nezadovoljstvo manifestovalo i na jednoj sednici kluba«, ali da ono nije izbio iz političkih razloga, iako su »neki vladini krugovi« pokušavali izazvati »nezadovoljstvo i neki separatan pokret u radićevskom klubu«,³² nego prvenstveno zato što su zastupnici morali »davati svakog meseca po 3.000 dinara u partijsku kasu«. ³³ Kao glavni nezadovoljnik, koji se bunio protiv »partijskog tributa«, označen je dr. Kežman.³⁴ Da je beogradski dnevnik, ipak, bio dobro obaviješten o unutarnjim odnosima u HSS-u, posvjedočilo je i pisanje zagrebačke *Riječi*, glavnoga glasila SDS-a. Ponavljajući Pribičevićevu tvrdnju da se zapravo radi o vladinu pokušaju razbijanja SDK-a u članku se, ipak, priznalo da se u Klubu HSS-a »buni u glavnom g. dr. Kežman«, koji je nezadovoljan ne samo zato što mora davati od svojih zastupničkih dnevnica, nego u prvom redu zato »što nije postao ministrom ili državnim podsekretarom«. ³⁵

Istoga dana kada je Pribičević demantirao postojanje »Memoranduma«, zagrebački je dopisnik *Vremena* u hotelu »Esplanada« razgovarao s »jednim istaknutim radićevcem«, tj. najvjerojatnije s dr. Kežmanom,³⁶ koji mu je »u celosti potvrdio« informacije o nezadovoljstvu u Hrvatskom seljačkom klubu.³⁷

Novinski napisi o nezadovoljstvu u njegovoj stranci, prisilili su S. Radića, koji je tih dana bio lakše bolestan, da se obrati zagrebačkim novinama sljedećom izjavom: »Sve je to izmišljotina! Nikakvih memoranduma nema i ne može ih biti kod nas [...]. Naši poslanici sa vodstvom ne mogu općiti preko memoranduma. U našem klubu ima svatko pravo da govori i tu ima da iznese sve što ima da kaže, a ne da svoje želje upućuje vodstvu preko memoranduma. Sve je to apsolutno neistina. Ja nikakav memorandum nisam primio, a kad bi ga primio, zna se kakve bi posljedice bile po one, koji su memorandum podnijeli — prestali bi biti članovi kluba. Mi se ne igramo!«. ³⁸ Da bi svoju izjavu učinio uvjerljivijom, Radić je dodao: »Te neistinite vijesti predstavljaju običnu intrigu. Tamo se spominje ime Nikole Preke, a on je član vodstva, on je potpredsjednik kluba i sa mnom je u vezi svaki čas, pa bi mi rekao da je

³² »Ima nezadovoljstva u našem klubu, ali to su naše unutrašnje stvari, koje mi mislimo sami da rešavamo. Nije to nikakav separatistički pokret, koji bi išao za cepanjem kluba i stvaranjem nekih kombinacija bez znanja i odobravanja kluba. Mi se borimo za to da pobedi naše glediste u celom klubu i da ceo klub povede pozitivniju i korisniju politiku.« (»Postoji li nezadovoljstvo kod radićevaca?«, *Vreme*, 8/1928., br. 2169, 1.)

³³ Isto.

³⁴ Isto.

³⁵ »Radikali hoće da se spasu intrigama«, *Riječ*, 24/1928., br. 2, 3. Također vidi: »Falzifikovan memorandum 'grupe' radićevaca«, *Novosti*, 21/1928., br. 2, 1.

³⁶ »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Dom*, 22/1928., br. 1, 5.

³⁷ »Tačno je da je dobar deo poslanika hrvatske seljačke stranke nezadovoljan sa politikom koju je u poslednje vreme povelu vodstvo stranke. Mi smo čekali da vidimo što će biti od mudre taktike ali smo se osvedočili da je ona otišla još i dalje od obične taktike, a to je ono što mi nećemo.« (»Postoji li nezadovoljstvo kod radićevaca?«, *Vreme*, 8/1928., br. 2169, 1.)

³⁸ »Falzifikovan memorandum 'grupe' radićevaca«, *Novosti*, 21/1928., br. 2, 1; »Radikali hoće da se spasu intrigama«, *Riječ*, 24/1928., br. 2, 4.

nezadovoljan. Sigurno je, da Preka kao član vodstva ne bi ustajao sam protiv sebe.³⁹ Radić je na kraju dodao da je u HSK-u »sve jako dobro«.⁴⁰

Radićevu negiranju postojanja »Memoranduma« pridružio se i »Narodni val«: »Predsjednik HSS NIJE PRIMIO NIKAKVOGA MEMORANDUMA ni 16. prosinca niti prije niti kasnije sve do danas«.⁴¹ Premda je nastojalo u potpunosti negirati »Memorandum« i njegov navodni sadržaj, uredništvo je dopustilo mogućnost da među narodnim zastupnicima HSS-a postoje pojedinci koji nisu bili zadovoljni stvaranjem SDK-a.⁴² Također je priznalo da su stranačka glasila *Dom* i *Narodni val* vlasništvo S. Radića, odnosno njegove »Slavenske knjižare«.⁴³

Kada je prvih dana siječnja 1928. postalo očividno da se više ne će moći negirati postojanje određenog nezadovoljstva u stranačkim redovima, uže je vodstvo HSS-a odlučilo pred hrvatsku političku javnost iznijeti svoje viđenje uzroka spora s dr. Kežmanom i njegovim istomišljenicima.

Prema tvrdnjama radićevskog tiska, sredinom prosinca 1927. u Beogradu je održana sjednica parlamentarnog kluba HSS-a na kojoj je predsjednik stranke i kluba javno zatražio od dr. Kežmana da se očituje zašto nije za studeni »podmirio svoju dužnost za seljački Dom«.⁴⁴ Radić je pritom mislio na obvezu svih zastupnika HSS-a da daju 1/3, tj. cca 3000 din., od svojih mjesečnih zastupničkih primanja za podmirivanje dugova nastalih prilikom kupnje zgrade Seljačkog doma u Zagrebu.⁴⁵ Međutim, taj se novac trošio i za neke druge stranačke potrebe.⁴⁶ Odgovarajući na pitanje Kežman je izjavio da je on »samo jedan mjesec [listopad 1927.] dao doprinos za Hrvatski Seljački Dom, a više da ne može davati, jer da njemu nije dosta 6 hiljada dinara za njegovo kućanstvo«.⁴⁷ Objasnjavajući svoje razloge za neispunjavanje preu-

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ »Važne političke vijesti«, *Narodni val*, 2/1928., br. 2, 2.

⁴² »O ZAJEDNIČKOM NASTUPU I RADU HRVATSKE SELJAČKE STRANKE SA SAMOSTALNO-DEMOKRATSKOM STRANKOM VLADA NE SAMO POTPUNA JEDNODUŠNOST, NEGO I KOD VELIKE VEĆINE SELJAČKIH ZASTUPNIKA PRAVO ODUŠEVLENJE. Ima nekoliko zastupnika, koji za Seljačko-Demokratsku Koaliciju nisu baš oduševljeni i to radi toga, jer se ne mogu oteći još odviše živim uspomena na nedavnu žestoku borbu između obadviju stranaka, koja u nekim krajevima znala je dovesti čak do krvavih sukoba. To nije nikakvo čudo. Ali niti ti naši zastupnici ne samo da osuđuju Seljačko-Demokratsku Koaliciju, nego po svom razumu uz nju pristaju, te imaju potpuno povjerenje u predsjednika HSS, premda im njihov osjećaj [...] ne dopušta, da se za tu koaliciju oduševe.« (Isto.) Također vidi: »Još o memorandumu nezadovoljnika NSK«, *Hrvat*, Zagreb, 9/1298., br. 2398, 2. Beogradski je tisak objavio tvrdnju »jednog Radićevca« da je »veliki deo članova zagrebačke organizacije [HSS-a] također vrlo zabrinuto za budućnost stranke, jer se smatra da je opstanak stranke ozbiljno ugrožen zbog političke suradnje sa Pribičevićem«. (G. Stjepan Radić priznaje da u njegovoj stranci ima poslanika koji nisu za seljačko-demokratsku koaliciju«, *Vreme*, 8/1928., br. 2170, 4.)

⁴³ »Važne političke vijesti«, *Narodni val*, 2/1928., br. 2, 2. Također vidi: »G. Stjepan Radić priznaje da u njegovoj stranci ima poslanika koji nisu za seljačko-demokratsku koaliciju«, *Vreme*, 8/1928., br. 2170, 4.

⁴⁴ GJ. VALEČIĆ, »Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnicе i dr. Kežman«, *Narodni val*, 2/1928., br. 9, 1.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ »Sad treba znati i to, da za seljački dom ne ide cijela ova svota, što ju dajemo mi zastupnici, da ide jedan dio na klubске troškove, a dobar dio ide na naplatu duga, što je načinjen za troškove kod zadnjih izbora [1927.]« (Isto.)

zetih finacijskih obveza, Kežman je, navodno, dodao da »on ne bi davao tih 3 hiljade dinara mjesečno kad bi i mogao, jer da mu seljačka stranka nije osigurala egzistenciju a predsjednik Stjepan Radić da mu nije pribavio nikakvoga diplomatskoga poslanstva niti položaja ministra ili barem državnog podtajnika. Time je Stjepan Radić njega odgurnuo, pa zato on nije dužan sam uzkracivati svoje pravo, kad mu zakon daje dnevnicе od 9 hiljada dinara mjesečno«.⁴⁸ Te su se Kežmanove riječi »neugodno dojmile« svih članova HSK-a, a najviše S. Radića.⁴⁹ Članovi su Kluba, navodno, još na istoj sjednici bili spremni isključiti dr. Kežmana iz stranke.⁵⁰

Iako se u radićevskom tisku željelo stvoriti dojam da je Kežman u svome nezadovoljstvu, koje je, kako se tvrdilo, bilo motivirano isključivo osobnim razlozima, bio usamljen,⁵¹ otvoreno pismo narodnog zastupnika Vilka Krpana upućeno predsjedniku Radiću bacalo je na čitav slučaj drugačije svjetlo:

»[...] kroz naš je klub prolazio šapat kao avet pitajući: Što je sa izbornim fondom, što je sa Seljačkim Domom, kamo ide novac, kojega uplaćujemo, kako su izabrani odbori, kakovi su ljudi, koji okružuju Predsjednika. [...] Znam, da takav šapat može biti u našem klubskom tijelu vrlo žestok potajni otrov, pa sam držao a držim i danas, da bi puno bolje bilo o tom glasno govoriti. To me je ponukalo, da sam na našoj zadnjoj klubskoj sjednici [u prosincu 1927.], kada je dr. Kežman trebao dogovarati za nevršenje svoje obveze, gla-

⁴⁷ »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3. Na Kežmanovu se rasipnost reagiralo sljedećim riječima: »[...] dr. Kežman obično zalazi u zagrebačku Esplanadu, gdje stoji jedan objed (ručak) kadšto i 200 Din, a zajutrak, bijela kava, 16 Din, **onda on nije za seljačkog zastupnika**«. (GJ. VALEČIĆ, »Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnicе i dr. Kežman«, *Narodni val*, 2/1928., br. 9, 2.)

⁴⁸ »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3. Prema drugoj verziji, Kežman je na Radićevo izravno pitanje o razlogu nepodmirivanja svojih novčanih obveza, navodno, odgovorio da »nije mogao, jer da je odgurnut u pozadinu a da mu je bilo u izgled stavljeno koje mjesto u ministarstvu, a da njega to nije zapalo, jer su tu neki kanali po kojima nekoji ljudi dolaze do predsjednika a on ne dolazi.« (GJ. VALEČIĆ, »Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnicе i dr. Kežman«, *Narodni val*, 2/1928., br. 9, 1.) Također vidi: »Raskol u Radićevoj stranci«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 2, 1. Zanimljivo je da je Radić dr. Kežmana bezuspješno predlagao za ministra u radikalno-seljačkoj vladi u proljeće 1926. godine. (Gilbert In der MAUR, *Der Weg zur Nation*, Berlin — Wien — Zürich, 1938, 238; »Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5.)

⁴⁹ GJ. VALEČIĆ, »Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnicе i dr. Kežman«, *Narodni val*, 2/1928., br. 9, 1. U beogradskom se novinstvu nešto kasnije tvrdilo da je Radić »planuo na sjednici i doviknuo« dr. Kežmanu da on »više ne može biti član kluba kad tako govori, ali kako »u tom smislu nije stavio klubu nikakav predlog, to klub o tome nije rešavao, i g. dr. Kežman je i posle toga ostao član kluba.« (»Nezadovoljni radićevci ustaju protiv vodstva stranke«, *Politika*, 25/1928., br. 7073, 2.) Također vidi: »Postoji li nezadovoljstvo u Narodno seljačkom klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 4, 1.

⁵⁰ »[Mi] smo bili pripravnici odmah izključiti dr. Kežmana, ali [...] bilo nas je na sjednici samo 39 i zato smo odlučili, da su u budućoj sjednici u Zagrebu ima odlučiti o izključenju Kežmana i pozvati ga, da položi mandat.« (GJ. VALEČIĆ, »Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnicе i dr. Kežman«, *Narodni val*, 2/1928., br. 9, 1.)

⁵¹ Tijekom prosinačke sjednice HSK-a Kežman je izjavio da »on stalno računa, da će se s njim složiti veliki, pa možda i veći dio kluba. Dr. Kežman računa, da se s njim slažu zastupnici Nikola Preka, dr. Ivan Banković, dr. Markotić iz Broda, dr. Mile Vuković iz Imotskoga, profesor Krpan iz Bakra, Mate Klarić iz Markarske i Kostopeć iz Cavtata kraj Dubrovnika. Dr. Kežman će se uvjeriti da se ovaj nijedan zastupnik s njim ne slaže, a pristane li uz njega, da će dijeliti njegovu sudbinu.« (»O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3.)

sao za slobodu govora, držeći, da će on valjda gornje sumnje iznijeti kao uzroke neplaćanja. Medjutim, je stvar pošla drugim putem. Znamo. Ali šapat prestao nije [...]».⁵²

Nesuglasice koje su izbile u Klubu HSS-a prenijele su se i izvan stranačkih prostorija.

Nekoliko dana nakon verbalnog okršaja između S. Radića i dr. Kežmana, nezadovoljni je radićevac sazvaio sastanak u »Kolarcu«, poznatom beogradskom ugostiteljskom lokalu. Na sastanak je došlo osam narodnih zastupnika HSS-a, a Kežman im je, navodno, »predložio jedan politički zaključak, proti kojemu je prvi govorio Nikola Preka⁵³ i koji su osudili svi ostali prisutni zastupnici, a kojega se je na koncu odrekao i dr Kežman».⁵⁴

Uvidajući da više ne može u potpunosti negirati sve učestalije glasove o nezadovoljstvu u njegovoj stranci, S. Radić je, prvih dana siječnja 1928., osobno krenuo u ofenzivu protiv »Radićevca iz Esplanade« i njegovih mogućih sumišljenika. Optužujući list *Vreme* da »hotice i znalice piše neistinu«, predsjednik se HSS-a oborio na aktualnoga predsjednika vlade: »Velja Vukićević poručuje ili daje poručiti Radićevcu u zagrebačkoj 'Esplanadi' neka mu dovede 8 zastupnika iz Hrvatskoga Seljačkog Kluba i da će u tom slučaju biti državni podtajnik u ministarstvu vanjskih poslova, jer da si i najviši faktori žele, da u vanjskom ministarstvu bude na visokom odgovornom mjestu jedan Hrvat. Ako mu dovede 18 zastupnika [...] onda će biti ministar i to ministar vjera [...]».⁵⁵ Priznavši de se poruke takvog sadržaja, ipak, ne »šalju pismeno«, nego da ih »donose razni vladini famulusi«, Radić je ustvrdio da je Vukićević »postigao već to, da je onaj Radićevac sazvaio za četvrtak dne 4. januara sastanak, na kojem bi se imale raspraviti poruke Velje Vukićevića. Dvojici, trojici govorilo bi se o tim porukama, a ostalima bi se predložio memorandum, koji je sastavljen u ministarstvu unutrašnjih posala i koji se sada ima preko onoga Radićevca iz 'Esplanade' predložiti na potpis onim članovima Hrvatskoga Seljačkoga Kluba, koji se pozovu na sastanak».⁵⁶ Iako Radić nije nigdje izričito spomenuo Kežmanovo ime, političkoj je javnosti bio jasno o kome je riječ.

⁵² »Spletkari protiv jedinstva Hrvatskoga Seljačkog Kluba posve raskrinkani«, *Narodni val*, 2/1928., br. 7, 8. Također vidi: »Iza kulisa radićevske politike«, *Hrvat*, 9/1928., br. 2407, 1; »Postoji li nezadovoljstvo u Narodno seljačkom klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 4, 1.

⁵³ Precca je tada navodno izjavio: »Nećemo mi to, nećemo da budemo konspiratori. Naša je dužnost da se objasnimo pred klubom.« (»Pokret nezadovoljnika u H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7077, 4.)

⁵⁴ »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3; »Zbog čega postoji nezadovoljstvo u redovima zastupnika hrvatskog seljačkog kluba«, *Obzor*, 69/1928., br. 4, 5. Također vidi: »Raskol u Radićevoj stranci«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 2, 1.

⁵⁵ S. RADIĆ, »Kako Velja Vukićević učvršćuje državu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 3, 2; »Zbog čega postoji nezadovoljstvo u redovima zastupnika hrvatskog seljačkog kluba«, *Obzor*, 69/1928., br. 4, 5; »Raskol u Radićevoj stranci«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 2, 1. Dijelove je Radićeva članka prenio i beogradski tisak. Vidi: »Nezadovoljni radićevci ustaju protiv vodstva stranke«, *Politika*, 25/1928., br. 7073, 2.

⁵⁶ S. RADIĆ, »Kako Velja Vukićević učvršćuje državu«, *Narodni val*, 2/1918., br. 3, 2. Prema tvrdnji zagrebačkog novinstva, Radić je informacije o planovima nezadovoljnika dobio od Stjepana Kukelja, križevačkog zastupnika HSS-a. (»Iza kulisa borbe Radić - Kežman«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 6, 7.)

Reagiravši na Radićeve tvrdnje anonimni je radićevac, tj. Kežman, navodno izjavio da su one zapravo pokušaj skretanja s prave teme, jer je nakana nezadovoljnika da »revidiraju rad vodstva« i da »jednom onemogućće ovu i ovakvu diktaturu g. Radića u stranci i takav način borbe sa pojedinim članovima koji za sad ne traže ništa više nego čiste finansijske račune i pametnije vođenje stranke».⁵⁷

U borbi protiv nezadovoljnika S. Radić je u svoju zagrebačku vilu, skriveno od očiju javnosti, pozivao »pojedine poslanike i konferirao sa njima na samo i to najviše s onima, za koje se sumnja da su uz g. dr. Kežmana».⁵⁸

U nastojanju da se spriječi ili barem oteža sazivanje sastanka u hotelu »Esplanada«, u novinstvu je HSS-a najavljeno da će »o slučaju dra Kežmana odlučivati Hrvatski Seljački Klub na svojoj prvoj sjednici, a zatim će se taj slučaj predati svim kotarskim organizacijama županije srijemske, gdje je dr Kežman bio nosilac kandidatske liste Hrvatske Seljačke Stranke».⁵⁹ Sjednicu Predsjedništva HSK-a Radić je sazvaio za 11. siječnja 1928. u 10 sati prije podne u Tajništvu HSS-a u Hrvatskom seljačkom domu u Zagrebu.⁶⁰

Sastanak u hotelu »Esplanada« (4. siječnja 1928.)

Dan uoči sastanka zakazanog u hotelu »Esplanada«, zagrebački je tisak objavio »autentičnu obavijest« iz redova nezadovoljnika u kojoj je demantirano da je vodstvu HSS-a upućen »Memorandum».⁶¹ Ipak, pridržana je mogućnost da ga se može i naknadno podnijeti.⁶² Istog su dana nezadovoljni radićevci opovrgli u tisku često iznošenu tvrdnju da su oni protiv suradnje sa S. Pribićevićem i njegovom strankom: »Nismo mi protiv stvaranja prečanskog fronta niti protiv politike [Seljačko-demokratske] koalicije uopće».⁶³

Pripremajući medijski teren za predstojeći sastanak oglasio se i dr. Kežman, koji je u kraćem razgovoru za zagrebački dnevnik *Novosti* izjavio:

»Ništa drugo vam ne mogu reći nego to, da u našem klubu, kao u svakom drugom parlamentarnom klubu, pa i u svakoj drugoj slobodnoj ljudskoj organizaciji ima razlike u gledištima na neke stvari i pojave. Pojedinci kad ulaze u stranku i klub zadržavaju svoj mozak i svoj temperament i sasvim je naravno

⁵⁷ »Nezadovoljni radićevci ustaju protiv vodstva stranke«, *Politika*, 25/1928., br. 7073, 2.

⁵⁸ »Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5.

⁵⁹ »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3; »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Dom*, 22/1928., br. 1, 5. Beogradske su novine zabilježile izjavu »jednog člana vodstva H.S.S.« da će na sjednici Hrvatskoga seljačkog kluba »dr. Kežman biti isključen iz kluba i iz stranke, a tako isto i svi oni koji budu sa njima vodili akciju protivu stranke kao celine, odnosno njenoga vodstva«. (»Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5.)

⁶⁰ S. RADIĆ, »Sazivam sjednicu Predsjedništva Hrvatskog Seljačkog Kluba«, *Dom*, 22/1928., br. 1, 5.

⁶¹ »Postoji li nezadovoljstvo u Narodnom seljačkom klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 4, 1. U izjavi novinaru zagrebačkoga »Jutranjeg lista« N. Precca je, također, opovrgnuo da je vodstvu HSS-a »upućen neki memorandum«. (Nav. prema: »Nezadovoljstvo u Hrvatskom seljačkom klubu«, *Obzor*, 69/1928., br. 5, 7.)

⁶² »Postoji li nezadovoljstvo u Narodno seljačkom klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 4, 1; »Razilaženje među radićevcima«, *Večernja pošta*, 1928., br. 1953, 1.

⁶³ »Postoji li nezadovoljstvo u Narodnom seljačkom klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 4, 1.

da tu ne može biti uniformisanja misli. Ali, ja smatram da te nesuglasice Hrvatskoga Seljačkog Kluba nemaju takav karakter da bi za sada bile od interesa za javnost. O tome, uostalom rješavat će moji jednomišljenici iz kluba.«⁶⁴

Na izravno pitanje je li nezadovoljstvo pojedinih članova HSK-a upereno protiv »egzistencije seljačko-demokratske koalicije«, Kežman je, ponavljajući već u novinstvu objavljenu informaciju, vrlo kratko odgovorio — »Mogu vam reći da nije!«. ⁶⁵ On je, također, odlučno negirao postojanje »Memoranduma« upućenog vodstvu HSS-a te je dodao: »Ali, kad bi se koja grupa zastupnika i poslužila pismenom formom mjesto usmenom u saobraćaju sa vodstvom, držim da to ne bi bio razlog za isključenje iz kluba, u kojem svako usmeno može da kaže što hoće, kao što je to g. Stjepan Radić u 'Novostima' izjavio o seljačkom klubu.«⁶⁶

Odbijajući odgovarati na daljnja pitanja, dr. Kežman je rekao da će, možda, uskoro moći reći nešto više o karakteru sukoba u HSS-u.⁶⁷

Istoga dana kada je predvodnik nezadovoljnih radićevaca razgovarao sa zagrebačkim novinarom, dr. Vladko Maček, podpredsjednik HSS-a, također je odgovorio na nekoliko novinarskih pitanja. Odgovarajući na pitanje »je li tačna vest da vodstvo stranke misli da predloži klubu isključenje g. dr. Kežmana iz stranke«, Maček je diplomatski odgovorio: »Za sada to nije tačno. To će zavisiti od daljeg držanja g. dr. Kežmana.«⁶⁸ Na pitanje što će stranka poduzeti ako dođe do najavljenog sastanka nezadovoljnika uslijedio je odlučan odgovor: »Onda u tome slučaju naravno da ćemo preduzeti najstrožije mere.«⁶⁹

Nekoliko sati uoči održavanja sastanka u »Esplanadi«, jedan je neimenovani član vodstva HSS-a izjavio: »Sumnjam da dr. Kežman ima koga iza sebe. U najbolju ruku dvojicu ili trojicu. Njegova akcija je osuđena na neuspjeh, ako on uopšte bude produžio svoju akciju a posle novih izbora neće više ni jedan od njih biti ni kandidovan a kamo li izabran.«⁷⁰ Bila je to otvorena prijetnja i posljednji pokušaj da se zapriječi održavanje sastanka i blokira nezadovoljne radićevce u njihovu nastojanju da uspostave nove odnose unutar HKS-a.

Na potezu je bio dr. Kežman i njegov krug pristaša.

U podne, 4. siječnja 1928. nezadovoljnici su se okupili u hotelu »Esplanada« na sastanak za koji se u radićevskom tisku unaprijed tvrdilo da nije sazvan. Okupljeni nezadovoljnici nisu namjeravali raspravljati o navodnoj ponudi Velje Vukičevića, o kojoj je ranije govorio S. Radić, nego stvoriti preduvjete koji bi omogućili Kežmanu da može voditi »neku posebnu politiku, za koju misli, da će naći oveci broj zastupnika iz Hrvatskog Seljačkog Kluba.«⁷¹ Sastanku je navodno prisustvovalo dvanaest

⁶⁴ Isto. Također vidi: »Razilaženje medju radićevcima«, *Večernja pošta*, 1928., br. 1953, 1.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ »Nezadovoljni radićevci ustaju protiv vodstva stranke«, *Politika*, 25/1928., br. 7073, 2.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ »Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5.

⁷¹ »O tobožnjem razkolu u Hrvatskom Seljačkom Klubu«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3.

narodnih zastupnika HSS-a. Zahvaljujući indiskreciji jednoga od sudionika sastanka, obznanjena su imena sljedećih prisutnika: dr. Kežman, dr. Ivan Švegl (Schwegel),⁷² N. Precca,⁷³ Stjepan Kukelj, dr. Ivan Banković, Ivan Kraljić i V. Krpan.⁷⁴ Imena ostalih sudionika sastanka zadržana su u tajnosti »jer oni imaju da produže akciju unutar Radićeve stranke pošto će oni za koje je poznato da su bili na sastanku, biti onemogućeni za dalju akciju.«⁷⁵

Da bi sastanak ostao što neupadljiviji, nezadovoljni su se radićevci u 3 sata poslije podne »jedan po jedan udaljavali« iz hotela.⁷⁶ Zanimljivo je da je N. Precca čak i demantirao da je bio na sastanku, iako se u beogradskim novinama tvrdilo da je bio »u hotelu 'Esplanada' u klubskoj sobi sa ostalima za celo vreme sastanka.«⁷⁷

Uza sav uloženi trud novinari nisu mogli saznati o čemu se raspravljalo na sastanku i »šta nezadovoljnici misle [preduzeli] u svojoj daljoj akciji«, jer su »svi učesnici zakopčani, a dr. Kežman za sada neće da daje nikakve izjave« tvrdeći da »još ništa nije svršeno.«⁷⁸

Oštrom novinarskom oku nije promaklo da su se tijekom održavanja sastanka u »Esplanadi« zatekla i trojica radićevskih disidenata — dr. Nikola Nikić,⁷⁹ dr. Ivan Lončarević i dr. Josip Košutić.⁸⁰ Njihova prisutnost na mjestu održavanja sastanka koincidirala je s tvrdnjom neimenovanoga člana vodstva HSS-a da »celokupnu akciju nezadovoljnika vodi« N. Nikić preko J. Košutića.⁸¹ Nekoliko dana kasnije Košutić je odlučno negirao svoju povezanost s nezadovoljnicima okupljenima oko dr. Kežmana: »izjavljujem, da ne postoji ni posredna, a ni neposredna moja veza s akcijom nezadovoljnika HSS.«⁸²

U iščekivanju daljnega razvoja događaja, u novinstvu se spekuliralo o daljnjim Radićevim potezima. Prevladavalo je mišljenje da će se on odlučiti za najstrožu mje-

⁷² Radiću privrženi dio stranke bio je osobito neugodno iznenađen što je uz dr. Kežmana »pristao i baron Švegl« koga je S. Radić »lično protiv volje vodstva kandidirao za poslanika«. (»Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5. Također vidi: »Nezadovoljstvo u Hrvatskom seljačkom klubu«, *Obzor*, 69/1928., br. 5, 7.)

⁷³ »Zvanično radićevci su također ljuti na Nikolu Preku što je pristao uz nezadovoljnike, ali se za njega ne iznenađuju, pošto je on još prije izbora [1927.] bio u konfliktu sa vodstvom pa se jedva pred same izbore primirio.« (»Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5.)

⁷⁴ Isto; »Nezadovoljstvo u Hrvatskom seljačkom klubu«, *Obzor*, 69/1928., br. 5, 7; »Raskol u Radićevoj stranci«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 2, 1; »Previranje u redovima HSS«, *Večernja pošta*, 1928., br. 1954, 1. Radićevski je tisak tvrdio da je na sastanak u »Esplanadu« došlo svega »3 ili 4 zastupnika«. (»Dr. Kežman posve je osamljen«, *Dom*, 22/1928., br. 2, 6.)

⁷⁵ »Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ O Nikićevu sukobu sa S. Radićem vidi: R. HORVAT, *Hrvatska*, 320-321, 323-325; H. MATKOVIĆ, *Povijest*, 210-211.

⁸⁰ »Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5; »Previranje u redovima HSS«, *Večernja pošta*, 1928., br. 1954, 1.

⁸¹ »Sastanak nezadovoljnih radićevaca«, *Politika*, 25/1928., br. 7074, 5.

⁸² »Nema cijepanja ni odvajanja u HSS«, *Novosti*, 21/1928., br. 8, 4. Također vidi: »Nasprotniška intriga je Kmečko-demokratski koaliciji le koristila«, *Jutro*, 9/1928., br. 7, 1.

ru, tj. isključenje dr. Kežmana iz stranke. Radić je, navodno, procjenjivao da bi mu Kežman tada bio politički manje opasan. Moguće Kežmanovo isključenje iz redova HSS-a otvaralo je pitanje držanja ostalih nezadovoljnika, pogotovo N. Precca-e. Općenito se držalo da bi za S. Radića »bio vrlo veliki udarac, ako bi ga ostavio veći broj zastupnika«. ⁸³ Naime, eventualni raskol u HSS-u ugrozio bi i akciju Seljačko-demokratskoj koaliciji uperenu protiv aktualne radikalske vlade. Upravo u tom kontekstu u hrvatskoj se političkoj javnosti pronio glas da je S. Pribičević savjetovao Radiću da »ne nagli u svojim odlukama i da ne kida naprečac s nezadovoljnicima«. ⁸⁴ Izgleda da je s tim navodnim Pribičevićevim savjetom bio suglasan i dio vodstva HSS-a. ⁸⁵

U danima uoči sjednice Predsjedništva HSK-a na kojoj je trebalo biti riješeno pitanje nezadovoljstva narodnih zastupnika HSS-a, u radićevskom su tisku objavljeni brojni demanti navodnih nezadovoljnika o njihovoj povezanosti s akcijom dr. Kežmana. Kežmanovo navodno »vjerolomstvo« prema stranci i njezinu predsjedniku najodlučnije su osudile organizacije HSS-a u Srijemskoj županiji. ⁸⁶

Sjednica Predsjedništva Hrvatskoga seljačkog kluba (11. siječnja 1928.)

Nakon nekoliko dana medijskog primirja, 11. siječnja 1928., dakle istoga dana kada se održavala i sjednica Predsjedništva HSK-a, u *Domu*, glavnom glasilu HSS-a, Gjuro Valečić, podpredsjednik stranke, teškim je riječima napao dr. Kežmana tvrdeći da je za boravka u Sjedinjenim Američkim Državama (1922. — 1925.), kao Radićev posebni izaslanik, »ostavio neuredjene račune«. ⁸⁷ Navodeći Kežmanove grijehe, koji su već ranije bili objavljeni u tisku, Valečić je nagovijestio da bi Kežman *mogao* biti izbačen iz stranke. ⁸⁸ U očekivanju odluke vodstva HSS-a, Kežman je, navodno, i sam izjavljivao da »njega ne bi začudilo da bude isključen iz stranke«. ⁸⁹ Iako je, vjerojatno, očekivao da bi se protiv njega mogla primijeniti najstroža mjera, nadao se da to ne će onemogućiti njegovu akciju, koju bi on, kao izvanstranačka osoba, nastavio »još energičnije«. ⁹⁰ Istodobno su se kroz tisak provlačili glasovi da će vodstvo stranke

⁸³ »Nezadovoljstvo u Hrvatskom seljačkom klubu«, *Obzor*, 69/1928., br. 5, 7. Također vidi: »Iza kulisa borbe Radić - Kežman«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 6, 7.

⁸⁴ *Obzor*, 69/1928., br. 7, 5.

⁸⁵ »Pokret nezadovoljnika u H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7077, 4.

⁸⁶ Vidi: »Izjava nar. zastupnika Klarića«, *Narodni val*, 2/1928., br. 3, 2; »Izjava nar. zast. dr. Filipa Markotića«, *Narodni val*, 2/1928., br. 4, 3; »Neopisivo ogorčenje proti dru. Kežmanu u srijemskoj županiji«, *Narodni val*, 2/1928., br. 6, 1; »Spletkari protiv jedinstva Hrvatskoga Seljačkog Kluba posve raskrinkani«, *Narodni val*, 2/1928., br. 7, 8; »Izjava narodnog zastupnika dr. Mihovila Vukovića«, *Narodni val*, 2/1928., br. 6, 2; »Izjave narodnih zastupnika Krpana i Bačinića«, *Narodni val*, 2/1928., br. 7, 2; »Izjava nar. zast. dr. Ivana Švegele«, *Narodni val*, 2/1928., br. 8, 2. Također vidi: B. KRIZMAN, *Korespondencija*, 2, 655-658.

⁸⁷ GJ. VALEČIĆ, »Seljački narod pripravan na konačni obračun s nametnicima. Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnicke i dr. Kežman«, *Dom*, 22/1928., br. 2, 1. Iz Čikaga su dolazila pisma od predsjedništva tamošnje naše organizacije pozivajući ga [Kežmana], da ima urediti račune, koje nije uredio za svoga boravka i prije svoga odlaska iz Amerike«. (Isto.) Također vidi: B. KRIZMAN, *Korespondencija*, 2, 654, dok. br. 501.

⁸⁸ »Seljački narod pripravan na konačni obračun s nametnicima. Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnicke i dr. Kežman«, *Dom*, 22/1928., br. 2, 2.

⁸⁹ »Pokret nezadovoljnika u H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7077, 4.

»utjecati na g. dr. Kežmana da se mirno vrati u stranku i da se posveti radu koji je ranije opravljao«. ⁹¹

Sjednica Predsjedništva HSK-a održana je u Radićevoj vili u Zagrebu, a ne u zgradi Seljačkog doma kako je bilo ranije najavljeno. Sjednici, koja je trajala od 10 do 14 i od 17 do 19 sati, nazočili su: S. Radić, predsjednik HSS-a i HSK-a, N. Precca, podpredsjednik HSK-a, klupski tajnici Ljubomir Maštrović i Grga Hećimović te Ivan Grandja, blagajnik. Sastanku je prisustvovao i podpredsjednik HSS-a Dragutin (Karlo) Kovačević. ⁹²

Kao što se moglo i očekivati, Predsjedništvo je HSK-a sjednicu započelo iznošenjem slučaja dr. Kežmana i »ostalih nezadovoljnika«. ⁹³ Nakon što su prisutni članovi vodstva Kluba iznijeli svoje mišljenje o Kežmanovu djelovanju, riječ je uzeo N. Pre-

⁹⁰ Isto. Radićevi politički protivnici općenito su držali da se spor s Kežmanom »ne će tako lako riješiti isključenjem iz stranke«. (Dr. Kežman će biti isključen iz seljačke stranke«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 5, 8.)

⁹¹ »Pokret nezadovoljnika u H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7077, 4.

⁹² »Saopćenje sa sjednice predsjedništva Hrvatskog Seljačkog Kluba«, *Narodni val*, 2/1928., br. 10, 1; »Likvidacija spora u Hrv. Seljačkom Klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 13, 1; »Riješen spor dra Kežmana«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 16.

⁹³ »Sednica vodstva H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7078, 4; »Nezadovoljnici u Narodnoj Seljačkoj Stranci«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 2.

cca koji je »izjavio u ime nezadovoljnika [...], da se tu ne radi ni o kakvom pokretu protiv stranke i vođstva«. ⁹⁴ Prema njegovim riječima »nekoliko poslanika se sastalo sa dr. Kežmanom i razgovaralo sa njime o stranačkim stvarima, ali to nije ništa protivno disciplini stranke«. ⁹⁵ Preca je, također, ustvrdio da je dr. Kežman u svojoj akciji »ustao samo protiv pojedinih ličnosti i pojedinih pojava u hrvatskoj seljačkoj stranci« te da »nije ni u kakvom dogovoru sa radikalima«. ⁹⁶ Konačno je kategorički izjavio da je Kežmana u »njegovim postupcima vodila samo želja za dobro stranke«. ⁹⁷

Saslušavši tvrdnje podpredsjednika Kluba, D. Kovačević je izjavio da »onda nema nikakvog incidenta« između stranke i dr. Kežmana. ⁹⁸

Iako su neki od prisutnika izrazili želju da se na sjednicu odmah pozove i dr. Kežman, taj prijedlog nije prihvaćen nego je odlučeno da Preca još istoga dana »sve uredi« s buntovnim radićevcem te da tek potom vodstvo Kluba donese konačnu odluku. ⁹⁹

Predsjedništvo HSK-a »zamolilo« je i »ovlastilo« N. Preca-u da »od narodnog zastupnika dra. Ljudevita Kežmana donese odgovor na pitanja, koja je zlonamjerno pokrenuo jedan dio beogradske štampe, a koja su i u hrvatsku štampu prešla u tolikoj mjeri, te se kao posljedica te vrlo drske intrige pojaviše napadaji na dra. Kežmana i u 'Narodnom Valu' i u 'Domu', koje je sam predsjednik Stjepan Radić trpio, a djelomično i pomagao«. ¹⁰⁰

Ta je pomirljiva formulacija trebala olakšati prevladavanje nastalog spora.

Poslije okončanja prvoga dijela sjednice S. Radić je pred novinarima o »nezadovoljničkom pokretu« izjavio: »Može se smatrati da je skoro sve uređeno. Osim g. dr. Kežmana drugih nezadovoljnika nema, a ja se nadam, da će se s g. dr. Kežmanom sve već urediti, ako se on bude trgao. Ali, ako bude i dalje išao k ekstremnosti, onda će morati da snosi neminovne posljedice«. ¹⁰¹

U ranim poslijepodnevnim satima, N. Preca se sastao s dr. Kežmanom i »s njim ostao u razgovoru skoro cijela dva sata« i »tom prilikom riješio sva sporna pitanja«. ¹⁰²

Vrativši se na sjednicu Kluba Preca je izvijestio prisutne o svom razgovoru s dr. Kežmanom, izjavivši da se »dr. Kežman pokorava odlukama kluba i da će se pokoriti i odlukama kluba, kada on bude rješavao o njegovim zamjerkama, o kojima je već

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto. Također vidi: »Saopćenje sa sjednice predsjedništva Hrvatskog Seljačkog Kluba«, *Narodni val*, 2/1928., br. 10, 1.

⁹⁹ »Sednica vođstva H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7078, 4; »Nezadovoljnici u Narodnoj Seljačkoj Stranci«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 2.

¹⁰⁰ »Saopćenje sa sjednice predsjedništva Hrvatskog Seljačkog Kluba«, *Narodni val*, 2/1928., br. 10, 1; »Likvidacija spora u Hrv. Seljačkom Klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 13, 1.

¹⁰¹ »Nezadovoljnici u Hrvatskoj Seljačkoj Stranci«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 2; »Sednica vođstva H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7078, 4.

¹⁰² »Riješen spor dra Kežmana«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 16; »Sednica vođstva H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7078, 4.

bilo riječi u javnosti«. ¹⁰³ On je sa sobom donio i dva Kežmanova odgovora na pitanja vezana uz nastali spor. Na prvo pitanje »da li je imao ili ima ikakovu političku vezu s današnjom Vukićevićevom vladom bilo direktno ili indirektno i da li je s obzirom na tobožnju svoju akciju protiv HSS dobio ili tražio ikakovu korist«, Kežman je odgovorio: »Kada to ne bi pitao Stjepan Radić u svojstvu predsjednika HSS, nego kad bi to pitao tko drugi, ja bih se okrenuo i otišao, jer bi mi bilo ispod dostojanstva, da na takovu infamiju odgovaram ili bilo uopće na koji način odgovaram, ali kada me to pita predsjednik HSS, onda je najsvečanije niječem«. ¹⁰⁴

Na drugo pitanje »da li je on dao povoda ili sudjelovao kod novinarske kampanje, koja je povedena iz Beograda protiv HSS«, Kežman je izjavio: »Prvi glasovi o nezadovoljstvu u klubu, o memorandumu i o t. zv. slučaju dra. Kežmana, izašli su u javnost u novinskim vijestima na Novu Godinu 1928. bez ikakove saradnje, krivnje ili uticaja mojega, jer sam ja o svemu čuvao najstrožu tajnu i upravo grobnu šutnju. Prema tome po mome mišljenju nije ni predsjedništvo smjelo mene napasti niti dati napadati u strankinim novinama tako dugo, dok sam član kluba i stranke«. ¹⁰⁵

Odgovorivši na postavljena pitanja, Kežman je dodao da su »sadašnje vijesti u zagrebačkim novinama o tobožnjim njegovim izjavama i prijetnjama izašle bez ikakova njegova sudjelovanja i čak bez njegova znanja«. ¹⁰⁶

Saslušavši Kežmanove odgovore Predsjedništvo je Kluba jednoglasno prihvatilo sljedeći zaključak: »T. zv. slučaj dra. Kežmana definitivno se likvidira kao političko pitanje, te se svim pristašama, a naročito organizacijama HSS javlja, da se tim slučajem nemaju više baviti, o njemu na svojim sjednicama raspravljati, niti o njemu pisati«. ¹⁰⁷ Dapače, Kežmanu je dopušteno da »ako želi, odgovori na napadaje, koji su protiv njemu bili izneseni u 'Domu' i 'Narodnom Valu', ali na taj njegov odgovor ne će više u tim našim novinama biti nikakva osvrt«. ¹⁰⁸ Kežman, očito zadovoljan odlukama Predsjedništva HSK-a, ¹⁰⁹ nije iskoristio ponudu da javno iznese svoju istinu o sporu.

Nakon završetka sjednice N. Preca je kratko izjavio za novine da je »sve u redu« te da »opće nema [Kežmanova] slučaja«, nego da »postoje njegove primjedbe i o njima će se odlučivati u klubu«. ¹¹⁰ Preca je za sljedeći dan, tj. 12. siječnja, najavio »Saopćenje« HSK-a o cijelom slučaju. ¹¹¹

¹⁰³ »Riješen spor dra Kežmana«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 16.

¹⁰⁴ »Saopćenje sa sjednice predsjedništva Hrvatskog Seljačkog Kluba«, *Narodni val*, 2/1928., br. 10, 1; »Likvidacija spora u Hrv. Seljačkom Klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 13, 1.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Isto. Također vidi: »Likvidiran spor u HSS-i«, *Večernja pošta*, 1928., br. 1959, 1.

¹⁰⁸ »Saopćenje sa sjednice predsjedništva Hrvatskog Seljačkog Kluba«, *Narodni val*, 2/1928., br. 1; »Likvidiran spor u Hrv. Seljačkom Klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 13, 1. Također vidi: *Dom*, 22/1928., br. 1928., br. 3, 6.

¹⁰⁹ »Riješen spor dra Kežmana«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 16; »Sednica vođstva H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7078, 4.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ »Riješen spor dra Kežmana«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 16. Zanimljivo je da je »Saopćenje«, prije objavljivanja u tisku, Kežman »pročitao i odobrio u onom delu koji se njega tiče«. (»Sednica vođstva H.S.S.«, *Politika*, 25/1928., br. 7078, 4.)

Iako su novinari očekivali da će dr. Kežman nakon okončanja sjednice HSK-a biti spreman za razgovor, dobili su samo kratku izjavu: »Sada vam ne ću reći ništa i molim vas da izjavite, da nisam nikome davao nikakve izjave, izuzev one jedne, koju su prije nekoliko dana donijele 'Novosti'«. ¹¹²

Prije nego što je objavljeno »Saopćenje« Predsjedništva HSK-a, u *Narodnom valu* je pretiskan Valečićev članak iz *Doma* u kojem je dr. Kežman napadnut najtežim riječima. ¹¹³ Iako je teško dokučiti stvarne motive koji su vodili uredništvo *Narodnog vala* kod preuzimanja Valečićeva članka, može se pretpostaviti da je riječ o nenamjernom potezu uvjetovanom vremenskim rokovima izlaženja lista.

Epilog

»Saopćenje« Predsjedništva HSK-a, koje su potpisali S. Radić i Ljubomir Maštrović, objavljeno je 13. siječnja 1928. u *Narodnom valu*. U njemu je najviše prostora posvećeno razrješenju spora s dr. Kežmanom, o čemu su već dan ranije opširno izvjestile zagrebačke, sarajevske i beogradske novine. ¹¹⁴ Predsjedništvo je, također, donijelo odluku i o daljnjoj sudbini *Narodnog vala*:

»I. Izdavač i vlasnik 'Narodnog Vala' jest klub narodnih zastupnika HSS. II. Predsjedništvo toga kluba izabire, a sam klub potvrđuje uži odbor od tri, a najviše od pet lica, koji nadzire uredništvo, upravu i otpremu dnevnika 'Narodni Val' i koji se brine za podmirenje deficita, dok taj postoji, prinosi ma svih članova kluba. III. Kao prva trojica toga odbora izabiru se profesori i narodni zastupnici Grga Hećimović, Ljubomir Maštrović, te narodni zastupnik Ivan Grandja«. ¹¹⁵

Zanimljivo je da je u i navodnom »Memorandumu« nezadovoljnih radićevaca bilo postavljeno pitanje vlasništva i financiranja *Narodnog vala*. ¹¹⁶

Budući da je nezadovoljstvo unutar Kluba HSS-a riješeno na način koji ranije nije bio poznat u rješavanju unutarstranačkih sporova, politički su komentatori uočili da je »ovo prvi put« da S. Radić »pregovara sa nezadovoljnim u svojoj stranci pa prima i njihove primedbe i po njima postupa kao što je učinio u pitanju vlasništva 'Narodnog Vala'«. ¹¹⁷ Drugim riječima, »S. Radić nije prilikom rasprave i odlučivanja o ovom sporu postupao onako autoritativno i bezkompromisno, kao što je nekada običavao činiti«. ¹¹⁸ Objašnjavajući neočekivani rasplet događaja, jedan je neimenovani član

¹¹² Riješen spor dra Kežmana, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 16. Kežman je mislio na izjavu koju je dao 4. siječnja 1928. (Vidi bilj. 63.)

¹¹³ Vidi: »Hrvatski Seljački Dom, zastupničke dnevnice i dr. Kežman«, *Narodni val*, 2/1928., br. 9, 1-2.

¹¹⁴ »Saopćenje sa sjednice predsjedništva Hrvatskog seljačkog kluba«, *Narodni val*, 2/1928., br. 10, 1.

¹¹⁵ Isto. Također vidi: »Riješen spor dra Kežmana«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 16; »Likvidacija spora u HSS-i«, *Večernja pošta*, 1928., br. 1959, 1; »Nezadovoljstvo u Narodnoj seljačkoj stranci«, *Novosti*, 21/1928., br. 12, 2; »Jučerašnja sjednica predsjedništva Hrvatskog seljačkog kluba«, *Obzor*, 69/1928., br. 11, 5; »Saopštenje vodstva H.S.S. o slučaju g. Kežmana«, *Politika*, 25/1928., br. 7079, 4; »Likvidacija spora u Hrv. Seljačkom Klubu«, *Novosti*, 21/1928., br. 13, 1; »Kominike o sednici kluba H.S.S.«, *Vreme*, 8/1928., br. 2177, 2; »Politička stran Kežmanove afere likvidirana«, *Jutro*, 9/1928., br. 11, 1.

¹¹⁶ Vidi: »Radićevci protiv svoga vodstva«, *Vreme*, 8/1928., br. 2168, 1.

¹¹⁷ »Saopštenje vodstva H.S.S. o slučaju g. Kežmana«, *Politika*, 25/1928., br. 7079, 4.

Dr. Ante Pavelić
i dr. Ljudevit
Kežman u
Veroni 1931.

vodstva HSS-a izjavio da se »nezadovoljstvo dr. Kežmana kretalo u granicama stranačke discipline« te da su »indiskrecijom drugih a bez njegove krivice stvari doprle u javnost [...]«. ¹¹⁹

U *Narodnoj politici*, glasilu Hrvatske pučke stranke, koja je bila jedna od najžešćih protivnica politike HSS-a, ugledni katolički novinar dr. Marijo Matulić (Pertinax), kratko je konstatirao da je spor s dr. Kežmanom završio »privremenim porazom samoga Radića«. ¹²⁰ Komentirajući razloge nezadovoljstva, Matulić je ustvrdio da »nezadovoljnici u Radićevoj stranci ne vode nikakovu načelnu borbu« jer se »ne bune oni, što je Radić priznao vidovdanski ustav, što je desavuirao svu svoju borbu u novoj državi« i što je sklopio »savez sa skrajnjim centralistom i mrziteljem hrvatstva Svetozarom Pribičevićem«, nego da »zbace sa sedla familiju, kumove, zetove i gospodarske stručnjake i da oni dođu na njihova mjesta«. ¹²¹ Sasvim konkretno rečeno »umjes-

¹¹⁹ »Vodstvo Hrv. seljačkog kluba i Dr. Kežman«, *Obzor*, 69/1928., br. 12, 5. Jedan od razloga Radićeve popustljivosti katolički su politički krugovi vidjeli u njegovu strahu da bi dr. Kežman, koji je »najbolje upućen u sve tajne Radićeve politike od 1918. do danas«, mogao svojim eventualnim otkrićima stvoriti »velike poteškoće«. (Iza kulisa borbe Radić - Kežman, *Narodna politika*, 12/1928., br. 6, 7.)

¹²⁰ »Saopštenje vodstva H.S.S. o slučaju g. Kežmana«, *Politika*, 25/1928., br. 7079, 4.

¹²¹ PERTINAX, »Uznak Stjepana Radića«, *Narodna politika*, 12/1928., br. 6, 1.

¹²² Isto.

to Košutića, Mačeka i Predavca trebali bi sjediti uz Radićevo koljeno Kežman, Preka, Kraljić, Banković i drugi.¹²²

Onako kako se se Kežmanov slučaj iznenada pojavio na stranicama onodobnih novina tako je ubrzo i nestao, kao da se nije ništa dogodilo.

Uskoro nakon atentata na S. Radića i zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS, u lipnju 1928., dr. Kežman napušta Hrvatsku i odlazi u političku emigraciju u kojoj surađuje sa širokim spektrom političkih protivnika jugoslavenske državne zajednice u rasponu od ekstremne ljevice (komunisti) do desnice, tj. ustaškog pokreta dr. Ante Pavelića.

Dr. Kežman se nije nikada vratio u domovinu.

Zlatko Matijević:

Stjepan Radić's Sympathiser from the Esplanade Hotel

A Contribution to a Political Biography
of the Reverend Dr. Ljudevit Kežman (1927-28)

The Catholic priest and politician Dr. Ljudevit (Luj) Kežman was a secretary of the main committee of the Croatian Peasant Party (CPP) between 1919 and 1927. Although he was considered to be one of the closest associates of Stjepan Radić, president of CPP, it was him who — in the second half of 1927 — opposed certain moves made by the party leadership. Scarce and sometimes vague information in various party's and non-party's newspapers (in the main centres of the then Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, i.e. the cities of Zagreb, Belgrade, Ljubljana and Sarajevo) suggests that Dr. Kežman, together with certain party's sympathisers, attempted to influence Stjepan Radić to make certain essential political changes in the leadership of the CPP. Although the then newspaper stories were most sensational, the dispute was solved in only several days, but the public never learned about the true reasons behind it. Still, behind the political scenes, it was noted that Radić — for the first time in his years-long political career — somewhat yielded to the demands of the malcontents within his party. After the assassination and the tragic death of Stjepan Radić's (1928) Dr. Kežman left his homeland and continued with his political activities throughout Europe. He associated himself with various emigrant groups, ranging from the extreme left (communists) to the Ustaša Movement of Dr. Ante Pavelić.

¹²² Isto.

Sudbina znanstvene knjižnice dr. Ive Pilara

Ivica ZVONAR

Odsjek za povijesne znanosti HAZU, Zagreb

UDK 027.1(497.5 Zagreb)"193"

Izvorni znanstveni rad (primljeno 22. svibnja 2007.)

Dr. Ivo Pilar je svoju znanstvenu knjižnicu oporučno ostavio Hrvatskoj (tada Jugoslavenskoj) akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Tijekom 1934. njegova je kućna knjižnica s 415 svezaka stigla u Akademiju, ali zbog niza poteškoća (materijalnih, tehničkih i personalnih) nije bila na primjeren način obrađena. Zbog nedostatka dokumenata danas je nemoguće u cjelini rekonstruirati donaciju, a prema trenutno dostupnim podatcima može se zaključiti da je samo dio knjige iz Pilarove ostavštine ušao u fond Akademijine knjižnice.

Posljednja želja dr. Ive Pilara

Hrvatski znanstvenik, odvjetnik, političar i publicist dr. Ivo Pilar (1874. — 1933.)¹ ostavio je iza sebe dvije oporuke. Prvu je sastavio u Tuzli 28. prosinca 1918., a drugu u Zagrebu 15. kolovoza 1928. godine. Zagrebačku je oporuku 15. siječnja 1933. nadopunio u korist svoga zeta dr. Tome Jančikovića, istaknutoga člana Hrvatske seljačke stranke. Zagrebačka oporuka je temeljem zapisnika od 23. listopada 1933. proglašena u ostavinskom spisu O. 84/1933. na Okružnom sudu u Zagrebu 28. listopada 1933. godine.

Dio svojih dobara odlučio je Ivo Pilar oporučno ostaviti i Hrvatskoj (tada Jugoslavenskoj) akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu.² Tako je u oporuci iz 1918. odlučio Akademiji ostaviti »iznos od hiljadu kruna« te svoju kućnu knjižnicu, ukoliko je ne bi htjeli primiti njegovi sinovi Vlado i Branko.³ Također, odlučio je i da se »literarna ostavština« njegova oca Gjura preda Akademiji, kao i njegova, »ako ju akademija bude htjela primiti.«⁴ U protivnom ostaje njegovim sinovima na čuvanje. U

¹ O životu i radu dr. I. Pilara vidi: Srećko LIPOVČAN, »Dr. Ivo Pilar (1874.-1933.): Život i djelo (Nacrtno)«, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, Zagreb, I(2006.), br. 1, 11-19; ISTI, »Životopis Ive Pilara; Bibliografija radova Ive Pilara; Literatura o Ivi Pilaru: (izbor)«, *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara*, Zagreb, 1/2001., 269-281.

² Na poticaju za ovo istraživanje zahvaljujem dr. sc. Zlatku Matijeviću.

³ »Dvije oporuke Ive Pilara«, *Pilar*, I(2006.) br. 1, 141.

⁴ *Isto*, 142. Na »skupnoj sjednici« Akademije održanoj 24. srpnja 1920. primljena je ponuda »dra. Ive Pilara, da se križevna ostava njegova oca dra. Đure Pilara pohrani u Akademiji«. Usp. »Skupne sjednice. Dne 24. julija 1920.«, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1920.*, Zagreb, sv.